

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Χ. ΚΟΥΤΑΛΟΥ
ΥΠΟΔΙΕΥΘΥΝΤΟΥ ΤΗΣ ΜΑΡΑΣΕΛΙΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

II. ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ

ΑΘΗΝΑ
1961

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΝΝΟΙΑ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

I Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

I. *Μεταφυσική* είναι ο κλάδος τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, πού ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔρευνα τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν. Ὁ Ἀριστοτέλης δίνει τὸν ἀκόλουθο περιεκτικὸ ὄρισμό στὴ Μεταφυσική: «δεῖ γὰρ ταύτην τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν εἶναι θεωρητικὴν» (Μετὰ τὰ Φυσικά, Α 2 982 β 8). Ὁ σύγχρονος γάλλος φιλόσοφος *J. Wahl* δὲν δέχεται τὸν ὄρισμό αὐτό, ὅπως ἐπίσης δὲν δέχεται τὴ Μεταφυσική ὡς θεωρία τοῦ εἶναι ὡς εἶναι, γιατί ἡ πρώτη πραγματικότητα πού διαπιστώνει ἐμπειρικῶς στὴ σύσταση τοῦ πραγματικοῦ, εἶναι τὸ γίνεσθαι καὶ αὐτὸ θεωρεῖ σὰν ἀφετηρία τῆς ἔρευνας. (*Traité de Métaphysique*, σελ. 29). Ἡ θέση ὅμως αὐτὴ δημιουργεῖ ἀνυπέρβλητες δυσκολίες, γιατί ὀδηγεῖ ἀναγκαστικὰ στὴ σύλληψη ἑνὸς γίνεσθαι χωρὶς ὑπόστρομα. Σὰν λειτουργικὴ τροπικότητα τὸ γίνεσθαι εἶναι ροὴ καταστάσεων μιᾶς οὐσίας, πού δὲν εἶναι ἄλλη παρὰ τὸ εἶναι. Ἡ θεώρησή του ὡς οὐσίας, πού εἶναι συμφυῆς μὲ τὸ γίνεσθαι, ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ κάθε μεταφυσικὴ ἔρευνα.

Ἡ Μεταφυσικὴ ἐξετάζει τὸ ἀντικείμενό της τόσο στὴν ἀπόλυτη καθαρότητά του ὅσο καὶ μὲ τὴ μορφή τῶν μερικῶν ὄντων, πού τὸ ἐνσαρκώνουν μεταβάλλοντάς το σὲ συγκεκριμένη χωρο-χρο-νικὴ ὑπαρξή. Ὁ Πλάτων ἀποκαλεῖ τὴν ἔρευνα αὐτὴ «διαλεκτική» καὶ τὴ θεωρεῖ σὰν ἓνα «μάθημα», πού ἀνώτερο ἀπ' αὐτὸ ἄλλο δὲν ὑπάρχει. Στὴν Πολιτεία του λέγει χαρακτηριστικά: ἄρ' οὖν δοκεῖ σοι, ἔφη ἐγώ, ὥσπερ θριγκὸς τοῖς μαθήμασιν ἡ διαλεκτικὴ ἡμῖν ἐπάνω κεῖσθαι καὶ οὐκέτ' ἄλλο τούτου μάθημα ἀνωτέρω ὀρθῶς ἂν ἐπιτίθεσθαι, ἀλλ' ἔχειν ἤδη τέλος τὰ τῶν μαθημάτων; ἔμοιγ' ἔφη» (534 e).

Ἡ Μεταφυσικὴ εἶναι ἔρευνα τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν, δηλαδή ὠρισμένων τύπων ὑπαρκτικῆς καὶ λειτουργικῆς ὑφῆς, ποὺ διέπουν ἢ καὶ προσδιορίζουν τὸ εἶναι στὴν ἀνάπτυξη τῆς διαλεκτικῆς του πορείας. Στὴν ἔννοια ἀρχῆ πρέπει νὰ προσδώσουμε πολυπλοκὸ νόημα καὶ νὰ τὴ θεωρήσουμε :

α) ἀπὸ ἀποψη χωρο - χρονικὴ σὰν ἀφετηρία καὶ προέλευση,

β) ἀπὸ ἀποψη ὑποστρώματος σὰν οὐσία ἢ πρώτη ὕλη δημιουργίας τῶν συστατικῶν ὄντοτήτων τοῦ κόσμου

καὶ γ) ἀπὸ ἀποψη λειτουργικὴ σὰν νόμο, ποὺ διέπει τὴ διαλεκτικὴ του. Στὰ Μετὰ τὰ Φυσικὰ ὁ Ἀριστοτέλης λέγει πάνω στὸ προκείμενο θέμα : «ἀρχὴ ἢ μὲν λέγεται, ὅθεν ἂν τι τοῦ πράγματος κινήθειν πρώτον...» (Δ 1, 1012 β 35). «πασῶν μὲν οὖν κοινὸν τῶν ἀρχῶν τὸ πρῶτον εἶναι ὅθεν ἢ ἐστίν, ἢ γίνεται ἢ γινώσκειται... διὸ ἢ τε φύσις ἀρχὴ καὶ τὸ στοιχεῖον καὶ ἢ διάνοια καὶ ἢ προαίρεσις καὶ ἢ οὐσία καὶ τὸ οὗ ἔνεκα» (Δ 1013 α 20).

Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἀναγωγῆς τῆς ἐρευνητικῆς προσπάθειας στὶς πρώτες ἀρχές καὶ αἰτίες τοῦ εἶναι, καθὼς καὶ τῆς θεώρησής του ὡς «ὄντος ἢ ὄν» ὥθησε τὸν Ἀριστοτέλη νὰ ὀνομάσῃ τὸν τρόπο αὐτὸ τῆς ἐνέργειας τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος «πρώτη φιλοσοφία» («τὰς τούτων ἀρχὰς ἂν εἴη θεωρῆσαι τῆς πρώτης φιλοσοφίας», Μεταφ. Κ. 4 1061 β 19), σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἄλλες μορφές ἔρευνας τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ποὺ δὲν εἰσχωροῦν στὰ βάρη τοῦ εἶναι καὶ ποὺ συνιστοῦν γι' αὐτὸ τὸ λόγο μιὰ «δευτέρα φιλοσοφία» (Φυσ. Β 2 194 β 14. Περὶ ζώων μορίων β 7 653 α 9). Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ θέση, ποὺ διατυπώνει στὰ Μετὰ τὰ Φυσικὰ του : «ἔστιν ἐπιστήμη τις ἢ θεωρεῖ τὸ ὄν ἢ ὄν καὶ τὰ τούτω ὑπάρχοντα καθ' αὐτό· αὕτη δ' ἐστὶ οὐδεμίᾳ τῶν ἐν μέρει λεγομένων ἢ αὐτῆ· οὐδεμία γὰρ τῶν ἄλλων ἐπισκοπεῖ καθόλου περὶ τοῦ ὄντος ἢ ὄν, ἀλλὰ μέρος αὐτοῦ ἀποτεμόμεναι, οἷον αἱ μαθηματικαὶ τῶν ἐπιστημῶν» (Γ 1. 1003 α 21).

Ἡ πρόοδος καὶ τὰ ἐπιτεύγματα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν τῆς ἐποχῆς μας, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ ἀνάγκη τῆς θεμελίωσης τῆς μεταφυσικῆς ἔρευνας πάνω στὰ δεδομένα των δὲν δικαιολογοῦν γιὰ κανένα λόγο τὴν ὑποκατάσταση τῆς Μεταφυσικῆς ὡς πρώτης φιλοσοφίας ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες αὐτές. Μιὰ παρόμοια ἀπόπειρα θὰ ἐπέφερε μιὰ σύγκρουση ἀρμοδιοτήτων, ποὺ εἶναι τὸ κυριώτερο

γνώρισμα τοῦ «μεταφυσικοῦ ἐπιστημονισμοῦ» (Πρβ. Baudin F., Précis de morale, σελ. 16 - 17). Μόνον ἡ Μεταφυσική μπορεῖ νὰ διαβῆ τὰ ἄβατα γιὰ τὶς ἐπιστῆμες μονοπάτια τοῦ καθαροῦ εἶναι καὶ νὰ δώσῃ τελικὲς λύσεις στὰ προβλήματα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, διατηρῶντας ἔτσι ἀπαράγραπτα τὰ δικαιώματα, πὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἰδιότητά της ὄχι μόνον ὡς «καθολικῆς μάθησης» (πρβ. Husserl Ed., Idées I, σελ. 34) ἢ «καθολικῆς ἐπιστήμης» (πρβ. Βορέα Θ., Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, σελ. 9), ἀλλὰ καὶ ὡς «πρώτης φιλοσοφίας» στὸ νόημα μιᾶς πηγαίας ἔρευνας τοῦ καθαροῦ εἶναι. Συνεπῶς δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ λεχθῆ, ὅτι θεμελιώνεται πάνω σὲ ἀσφαλεῖς βάσεις μιὰ πρόσφατη προσπάθεια νὰ χαρακτηρισθῆ ἡ Μεταφυσική ὡς «ἐσχάτη φιλοσοφία» ἕξ αἰτίας τοῦ ὅτι ἀποτελεῖ σύνθεση τῶν δεδομένων τῶν μερικῶν ἐπιστημῶν (πρβ. Κ. Σπετσιέρη, Ὀντολογία καὶ φιλοσοφία τῆς ὑπάρξεως, σελ. 3 - 4). Ἡ Μεταφυσική μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς σύνθεση τῶν δεδομένων τῶν ἐπιστημῶν, δὲν εἶναι ὅμως αὐτὸ καὶ μόνο. Πρὶν ἀπ' ὅλα εἶναι μιὰ πηγαία ἔρευνα τοῦ καθαροῦ εἶναι καὶ οἱ μερικὲς ἐπιστῆμες εἶναι τελείως ἀναρμόδιες γιὰ ἕναν τέτοιο σκοπὸ.

2. Ὡς πρὸς τὸν ὄρο «Μεταφυσική» διατυπώθηκαν δυὸ ἀπόψεις. Ἡ μιὰ στηρίζεται σ' ἕνα τυχαῖο γεγονὸς. Ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Ρόδιος, ἀριστοτελικὸς φιλόσοφος πὺ ἤκμασε κατὰ τὸν πρῶτο μ. Χ. αἰῶνα ἢ καὶ πιθανὸν κάποιος ἄλλος προγενέστερος περιπατητικὸς, ὅπως λέγει ὁ Jaeger (Aristoteles, 1923, πρβ. Βορέα Θ. Εἰσαγωγή εἰς τὴν Φιλοσοφίαν, βλ. 23, σημ. 3), ταξινομῶντας τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλη, τοποθέτησε τὸ σύγγραμμα, πὺ ἀναφέρεται στὴν «πρώτη φιλοσοφία» μετὰ τὸ σύγγραμμα, πὺ πραγματεύεται γιὰ τὰ Φυσικά. (Πρβ. Κ. Σπετσιέρη, Ὀντολογία, σελ. 3, σημ. 3). Ὁ Σιμπλίκιος, σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοτέλη, γράφει πάνω στὸ προκείμενο θέμα: «Θεολογικὸν καὶ πρώτην φιλοσοφίαν καὶ μετὰ τὰ Φυσικά καλοῦσιν ὡς ἐπέκεινα τῶν φυσικῶν τεταγμένην». (Ὑπομν. εἰς Ἀριστοτ., 9, σ.1). Τὸ γεγονὸς ὅμως αὐτὸ εἶναι καθαρὴ σύμπτωση. Ἡ πρόθεση «μετὰ» πρέπει νὰ ληφθῆ στὴν ἔννοια τοῦ χωρο - χρονικοῦ «ἐπέκεινα», πὺ χρησιμεύει σὰν ὀρθοθετικὴ γραμμὴ διάκρισης τοῦ ἐμπειρικοῦ ἀπὸ τὸ ὑπερεμπειρικό ἢ τὸ μετεμπειρικό. Στὸ χωρίο τοῦ Σιμπλίκιου πὺ ἀναφέραμε

πιὸ πάνω, τὸ «ἐπέκεινα», καὶ τὸ «τεταγμένην» πρέπει νὰ ἀνα-
 χθοῦν ὄχι στὸ τυχαῖο γεγονὸς τῆς ταξινόμησης τῶν ἀριστοτελι-
 κῶν συγγραμμάτων ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο, ἀλλὰ στὴ μεταφυσικὴ
 ἔρευνα, ποὺ ἀπὸ τὴ φύση τῶν πραγμάτων εἶναι «τεταγμένη» νὰ
 ἐρευνᾶ, ἔκτος ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ πραγματικότητα, καὶ ἐκεῖνο ποὺ
 βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὸ αἰσθητό. Ἡ μαρτυρία ἄλλωστε τοῦ Ἐρρέ-
 νιου, νεοπλατωνικοῦ φιλοσόφου τῆς ἐποχῆς τοῦ Πλωτίνου, πα-
 ρέχει σταθερὴς βάσεις γιὰ τὴν ἀπόδειξη τῆς μετεμπειρικῆς ὑφῆς
 τῆς μεταφυσικῆς ἔρευνας: «μετὰ τὰ φυσικὰ λέγονται ἅπερ φύ-
 σεως ὑπερῆρται καὶ ὑπὲρ αἰτίαν καὶ λόγον εἰσίν»· ἢ «τὸ ὑπὲρ
 φύσιν καὶ περὶ τῆς οὐσίας ζητεῖν» (Ἐπιτομὴ εἰς Ἀριστοτ., 9, σελ. 1).

Στὴν ἔννοια τοῦ χωρο-χρονικοῦ «ἐπέκεινα», ποὺ χωρίζει
 τὴν ἐμπειρία ἀπὸ τὴ μετεμπειρία, στηρίζεται ἡ δεύτερη ἄποψη,
 ποὺ πρεσβεύει, ὅτι ἡ μεταφυσικὴ εἶναι μιὰ ἔρευνα, ποὺ τὸ ἀντι-
 κείμενό της βρίσκεται πέρα ἀπὸ τὰ ὅρια τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τῆς
 ἐμπειρίας. Ἡ ἄποψη ὅμως αὕτη, ποὺ τονίζει ἰδιαίτερα τὸν ὑπερ-
 βατικὸ χαρακτήρα τῆς μεταφυσικῆς ἔρευνας, δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ
 καθολικὰ παραδεκτὴ ἕξ αἰτίας τῆς μονομέρειας ποὺ τὴν χαρακτη-
 ρίζει. Ἄν ξεκινήσωμε ἀπὸ τὴν ἄποψη, πὼς ἡ ἔννοια τοῦ ἐπέ-
 κεινα, ὅπου πλαισιώνεται τὸ ἀντικείμενο τῆς μεταφυσικῆς ἔρευ-
 νας, φέρει τὸ χαρακτήρα τῆς ὑπερβατικότητος καὶ ἰδιαίτερα τῆς
 ἐξωκοσμικῆς ὑπερβατικότητος, ὁ ὁρισμὸς τῆς Μεταφυσικῆς μὲ βάση
 καὶ μόνο τὸ κριτήριον αὐτὸ δὲν ἀποδίδει σωστὰ τὴν πραγματικὴν
 τῆς ἔννοια. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἄρχισε ὁ ἄνθρωπος νὰ σκέφτε-
 ται μέχρι σήμερα, προσπαθώντας νὰ βρῇ τὸ μυστικὸ τοῦ κόσμου,
 δὲν ἐπεχείρησε μόνο τὴ γνώση τοῦ ὑπεραισθητοῦ. Ὁ περιορισμὸς
 αὐτὸς θὰ ἦταν δυνατὸς μόνο σὲ περίπτωσιν ποὺ θὰ δεχόταν ὡς
 μόνο ὑπάρχοντα κόσμον ἓνα κόσμον ἰδεῶν πλατωνικοῦ τύπου, πράγμα
 ἄτοπο. Ἰσα-ἴσα ἐπεξέτεινε τὴν ἔρευνα στὸ εἶναι γενικά, ἀνε-
 ξάρτητα ἂν ἡ ἐνσάρκωσή του γίνεται μὲ τὴ μορφή ἐμπειρικῶν-
 κοσμικῶν ἢ ὑπερεμπειρικῶν-ὑπερκοσμικῶν καὶ μετὰ αἰσθητῶν ὄν-
 τοτήτων (πρβ. *Janikélévitch VI., Philosophie première*, σελ.
 1-3). Τὰ κηρύγματα ποὺ ἀκούστηκαν κατὰ καιρούς, πὼς ἡ Με-
 ταφυσικὴ ἢ ἡ πρώτη φιλοσοφία εἶναι ἡ ἔρευνα ὅλων τῶν πραγμά-
 των, θείων καὶ ἀνθρωπίνων, κοσμικῶν καὶ ὑπερκοσμικῶν, αὐτὸ
 ἀκριβῶς τὸ νόημα εἶχε.

Ἡ ἀρχὴ αὐτὴ δικαιώνεται καὶ ἱστορικά. Ἄν Μεταφυσικὴ καὶ ὄντολογία ταυτίζονται ἢ τουλάχιστο, ἂν ἡ ὄντολογία χαρακτηρίζεται σὰν εἰδικὸς κλάδος τῆς Μεταφυσικῆς, ἢ ἄποψη τῆς νεώτερης ὄντολογίας ποὺ γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ εἶναι ξεκινᾷ ἀπὸ μιὰ πηγὴ ἀπόλυτα ἐμπειρικῆ, ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ὑποκειμένου, δικαιώνει τὴ θέση μας ὡς πρὸς τὴν εὐρύτητα τοῦ νοήματος, ποὺ πρέπει νὰ ἀποδώσωμε στὴ Μεταφυσικὴ. Ὁ χαρακτήρας τῆς νεώτερης ὄντολογίας εἶναι ἀποφασιστικὰ ἐμπειρικὸς καὶ ἐπαγωγικὸς καὶ σ' αὐτὸ ἀκριβῶς συνίσταται ἡ ὑπεροχὴ τῆς ἐπιστημονικῆς τῆς ἀξίας. Φυσικά, στὴν ἔννοια «ἐμπειρία» πρέπει νὰ προσδώσωμε μεγάλο πλάτος καὶ νὰ τὴν ἐκλάβωμε σὰν ἀναφορικὸ ἀντικείμενο τῆς νοητικῆς λειτουργίας, ποὺ χρησιμεύει στὴ συνείδηση τοῦ ἔρευνητοῦ - φιλοσόφου σὰν μέσο ἐπαφῆς μὲ τὶς καταστάσεις τοῦ εἶναι. Ἡ ἔρευνά του ἀποτελεῖ ἓνα γνωστικὸ βίωμα, ποὺ ἡ νοητικο - νοηματικὴ του ὑφὴ εἶναι ἐκδηλῆ. Τὸ νόημα - ἀναφορικὸ ἀντικείμενο τῆς βιωματικῆς αὐτῆς ἐνέργειας τοῦ ἔρευνητοῦ βρῖσκεται σὲ ἄμεση ἐπαφὴ μαζί του γιὰ τὸν ἀπλούστατο λόγο, ὅτι στὴν αὐτοθεώρηση τοῦ ἐγὼ ἰδιαίτερα τὸ νόημα αὐτὸ εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἑαυτὸς του, θεωρούμενος σὰν μιὰ μερικὴ μορφή τοῦ εἶναι. Ἡ μορφή αὐτὴ ἀναγόμενῃ σὲ γενίκευση κατὰ τὸν τρόπο ποὺ δίδαξε ὁ Descartes, μᾶς φέρει στὴ γνώση τοῦ εἶναι γενικὰ καὶ στὴ διασφάλιση τῆς βεβαιότητος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ του. Συνεπῶς ὁ ἔρευνητὴς δὲν ξεκινᾷ ἀπὸ γενικὲς ἔννοιες, ποὺ εἶναι λογικὰ στοιχεῖα προεμπειρικῆς χρειαῖς, οὔτε ἀναζητεῖ τὸ εἶναι μέσα σὲ ὀντότητες, ποὺ ἔθεσε ἀπὸ πρὶν μὲ τρόπο αὐθαίρετο καὶ ποὺ ἡ ὑπαρξὴ τους εἶναι κατὰ φυσικὴ συνέπεια ὑποθετικὴ καὶ προβληματικὴ. Ἀπ' ἐναντίας, στὴν προσπάθειά του γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῆς ἀληθινῆς φύσης καὶ τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τοῦ εἶναι, τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ξεκινᾷ ἀπὸ ἐκεῖνο ποὺ τοῦ εἶναι ἄμεσα νοητό, δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα τοῦ ὑποκειμένου. Ἀπ' ἐκεῖ, προχωρώντας διαδοχικὰ ἀπὸ ἀφαίρεση σὲ ἀφαίρεση καὶ ἀπὸ γενίκευση σὲ ἀνώτερη γενίκευση, προσπαθεῖ νὰ φτάσῃ στὴ σύλληψη ὀντοτήτων γενικῆς ὑφῆς. Στὴ σύσταση καὶ στὴ λειτουργία των ἀναζητεῖ τοὺς γενικοὺς ἐκείνους τύπους, ποὺ τοῦ χρησιμεύουν σὰν μέσα ἐρμηνείας τῆς ἀποκρυστάλλωσης τοῦ εἶναι μὲ μορφή συγκεκριμένων χωρο - χρονικῶν ὑπάρξεων, καθὼς καὶ τῆς λειτουργ-

γίας του με τή μορφή ἑνὸς συστήματος τρόπων διαλεκτικῆς, πού τὸ διέπουν καὶ πού καλοῦνται γι' αὐτὸ τὸ λόγο «*πρῶτες ἀρχές καὶ αἰτίες*».

Ἐπομένως, ἂν θέλαμε νὰ δώσωμε ἓνα πιὸ πλήρη καὶ πιὸ περιεκτικὸ ὄρισμὸ τῆς Μεταφυσικῆς, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, ὅτι «*Μεταφυσικὴ εἶναι ἡ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη ἢ ὁ κλάδος τῆς θεωρητικῆς φιλοσοφίας, πού ἐρευνᾷ τὴ φύση, τὴ σύσταση καὶ τὴ λειτουργία τοῦ εἶναι με μορφή ἐμπειρικῶν καὶ ὑπερεμπειρικῶν ἢ μεταϊσθητῶν ὄντοτήτων, προσπαθώντας νὰ ἐξαγάγη ἀπ' αὐτὲς με τρόπο αὐστηρὰ ἐπαγωγικὸ τὸ πραγματικὸ νόημά του, καθὼς καὶ τίς πρῶτες ἀρχές καὶ αἰτίες πού τὸ διέπουν*».

II. ΑΙΤΙΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΤΕΛΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

1. Ἡ ἔρευνα τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν τοῦ εἶναι ὀφείλεται σὲ μιὰ φυσικὴ καὶ ἐνδιάθετη τάση τοῦ ἀνθρώπου νὰ λύσῃ τὸ αἶνιγμα καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστικὸ τοῦ κόσμου πού τὸν περιβάλλει. «Ὁ πόθος τῆς γνώσης, πού οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες θεώρησαν σὰν ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἓνα μέσο, πού τοῦ χρησιμεύει γιὰ τὴν ἐπίδιωξη ἑνὸς ἀπώτερου σκοποῦ, πού ἀποβλέπει στὴν ἐξιχνίαση τῶν μυστικῶν τοῦ κόσμου γιὰ λόγους καθαρὰ πρακτικοῦς» (Coutalos D., *La dialectique de l'Être Absolu*, σελ. 49). Πάνω στὸ προκείμενο θέμα ὁ Ἀριστοτέλης λέγει: «*πάντες οἱ ἄνθρωποι τοῦ εἶδέναι ὀρέγονται φύσει*» (Μεταφ., Α 1, 980α 21). Ὁ Schopenhauer στὴν ἀριστοτελικὴ αὐτὴ θέση στηρίζεται καὶ ἀποκαλεῖ τὸν ἄνθρωπο «ζῶο μεταφυσικό». Ὁ σύγχρονος γάλλος ἱστορικὸς τῆς φιλοσοφίας A. Cresson, ἀναλύοντας καὶ σχολιάζοντας τὸν ὄρο αὐτό, παρατηρεῖ ὅτι σημαίνει, πὼς ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ μόνο ὄν, πού θέτει στὸν ἑαυτό του καὶ ἐπιχειρεῖ νὰ λύσῃ προβλήματα γενικοῦ χαρακτήρα, πράγμα ἄλλωστε πού δικαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἱστορία (*Les systèmes philosophiques*, σελ. 7).

Ἡ μεταφυσικὴ ἔρευνα ἐπιβάλλεται στὸν ἄνθρωπο με τέτοια ἀναγκαιότητα, ὥστε καὶ φιλόσοφοι, πού λίγη ἐκτίμησις ἔτρεφαν στὴ Μεταφυσικὴ, δὲν μπόρεσαν τελικὰ νὰ τὴν ἀποφύγουν (περβ.

Baudin E., op. cit., σελ. 15). Τρανόν παράδειγμα ὁ *Kant*, πού παρὰ τὴν κριτικὴν πού ἔκανε ἐνάντια στὴ Μεταφυσική, δὲν μπόρεσε νὰ ἀποφύγῃ μιὰ ἔρευνα τοῦ εἶναι γενικά, πού ἀποτελεῖ σημαντικό μέρος τοῦ ἔργου του. Στὴν «*Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου*» (Μεθοδολογία, κεφ. ΙΙΙ) ὁ *Kant* κάνει διάκριση ἀνάμεσα στὴν «*κριτικὴ*» καὶ στὸ «*σύστημα*». Τὸ σύστημα ἐκφράζει τὶς ἀπόψεις του πάνω στὸ ὄντολογικὸ πρόβλημα. Ἡ ἀνάγκη τῆς μεταφυσικῆς ἔρευνας αἰτιολογεῖται ἀπὸ τὴ φύση τὴν ἴδια τῆς γνώσης, τὸν τελικὸ τῆς ὅμως σκοπὸ ὁ *Kant* τὸν θεωρεῖ ἀνέφικτο (πρβ. Cohen J., Πρωτοπόροι φιλόσοφοι, μετ. Γ. Ν. Παλαιολόγου, σελ. 149).

Ἡ τάση πρὸς τὴ γενίκευση ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα γνωρίσματα τῆς Μεταφυσικῆς. Ὁ σκοπὸς πού ἐπιδιώκει ἡ νοητικὴ αὐτὴ λειτουργία, εἶναι ἡ ὀλοκλήρωση τῆς γνώσης τοῦ εἶναι. Ἡ γνώση αὐτὴ δὲν εἶναι νοητὴ παρὰ σὰν γνώση τῶν ὄντοτήτων πού ἐνσαρκώνουν τὸ εἶναι, καθὼς καὶ σὰν γνώση τῶν καταστάσεων πού τὶς χαρακτηρίζουν καὶ τῶν σχέσεων πού τὶς διέπουν. Σὲ τελευταία ἀνάλυση ὁ γνωστικὸς αὐτὸς σκοπὸς ἀποβλέπει στὴ σύλληψη τῆς ἰδέας, πού ἀναφέρεται στὴν ὑπαρξὴ καὶ στὴ λειτουργία ἑνὸς ὄντος, πού νὰ συγκεντρῶνῃ ὅλα τὰ ἀνώτατα καὶ δυνατὰ κατηγορήματα. Τὸ ὄν αὐτὸ καλεῖται Ἐπόλυτο ὄν καὶ ὁ *Göblot* τὸ ὀρίζει ὡς ὄν «*χωρὶς ἀναφορὰ, περιορισμό, ὄρο ἢ ἐξάρτηση*» (Voc. phil., σελ. 3). Ὁ ὀρισμὸς ὅμως αὐτὸς εὐσταθεῖ μόνο στὰ πλαίσια τοῦ πανθεισμοῦ, πού ὑποστηρίζει τὴν αὐτοτέλεια τοῦ Παντός καὶ τὴν ταυτότητα ἀνάμεσα στὸν κόσμον καὶ στὴν προσδιοριστικὴ του αἰτία, δηλαδὴ τὸ Θεό. Στὰ πλαίσια ὅμως τοῦ θεΐσμοῦ καὶ τοῦ ντεΐσμοῦ ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς δὲν ἀποδίδει πλήρως τὴν πραγματικὴ ὑφὴ τοῦ Ἐπολύτου ὄντος, γιατί ἡ ὑπερβατικὴ φύση τοῦ Θεοῦ — Ἐπολύτου ὄντος, σὲ σχέση μὲ τὸν κόσμον, καθὼς καὶ ἡ ἐκ μέρους του ἄσκηση πάνω σ' αὐτὸν μιᾶς προσδιοριστικῆς ἐξουσίας ὑπαρκτικῆς καὶ λειτουργικῆς ὑφῆς κατὰ τὸ θεΐσμον ἢ καὶ ἀπλῶς ὑπαρκτικῆς κατὰ τὸ ντεΐσμό, προδίδουν σαφῶς τὴ χροιά τῆς ἀναφορᾶς, πού ἀποτελεῖ, ἀντίθετα μὲ τὸν πῶς πάνω ὀρισμό, ἓνα ἀπὸ τὰ βασικὰ κατηγορήματα τοῦ Ἐπολύτου ὄντος.

Βλέπομε λοιπόν, ὅτι ἡ Μεταφυσικὴ ἀποβλέπει σὲ μιὰ συνθε-

τική γνώση, πού μᾶς παρέχει ὄχι μόνο ἀπαντήσεις πάνω σ' ὅλα τὰ ἐρωτήματα, πού γεννῶνται μέσα μας ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ ἐνατένιση τοῦ κόσμου, μὰ καὶ τὶς ἀπαραίτητες βάσεις γιὰ τὴν εὕρεση ἱκανοποιητικῶν λύσεων πάνω στὰ τόσα καὶ τόσο ἀγωνιώδη προβλήματα, πού δημιουργεῖ ἡ θέση μας μέσα σ' αὐτόν. Ἡ τελολογία λοιπὸν τῆς Μεταφυσικῆς δὲν εἶναι ἀπλῶς θεωρητικὴ, δὲν γίνεται μόνο «θεωρίας εἵνεκεν», ὅπως πολλοὶ ὑποστήριζαν κατὰ καιρούς, μὰ καὶ πρακτικὴ, ὄχι μόνο κοσμοθεωρητικὴ μὰ ταυτόχρονα καὶ βιοθεωρητικὴ. Ἔτσι ἡ Μεταφυσικὴ ἐξασφαλίζει στὸν ἑαυτὸ τῆς ἐνότητα ἀπὸ ἀποψη ἐρευνητικὴ τῆς οὐσιαστικῆς προβληματικῆς πού εἶναι τὸ κύριο ἀντικείμενό της, μὰ καὶ στὸν ἐρευνητὴ συνέπεια σκέψης καὶ δράσης, πού εἶναι τὸ κυριώτερο γνώρισμα τοῦ ὀλοκληρωμένου πνευματικοῦ ἀνθρώπου.

III, Η ΜΕΘΟΔΟΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

Ἡ Μεταφυσικὴ, θεωρούμενη ἀπὸ τεχνικὴ ἀποψη, εἶναι μιὰ εἰδικὴ τροπικότητα ἔρευνας, πού γιὰ νὰ πετύχη τὸ σκοπὸ της, πρέπει νὰ γίνεται μὲ βάση μιὰ ὠρισμένη μέθοδος. Αὐτὴ θὰ τῆς καθορίση τὴν ἀφετηρία της, θὰ τῆς προδιαγράψῃ τὴν πορεία της καὶ θὰ τῆς ὑποδείξῃ τὰ τεχνικά της μέσα, ὥστε νὰ ἀποβῇ μιὰ ὀλοκληρωμένη καὶ συστηματικὴ ἔρευνα τοῦ συνόλου τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἡ μέθοδος τῆς Μεταφυσικῆς θὰ ἔχη βέβαια τὰ γενικὰ χαρακτηριστικὰ καὶ τὶς γενικὲς ιδιότητες τῆς φιλοσοφικῆς μεθόδου (πρβ. Στοιχ. Φιλ. I. Γνωσιολ., σελ. 28 - 32), θὰ ἔχη ὅμως καὶ μιὰ εἰδικὴ ὑφή, πού θὰ καθορισθῇ ἀπὸ τὴ φύση τοῦ ἀντικειμένου της, δηλαδὴ τοῦ εἶναι, καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς ἀρχές πού τὸ διέπουν καὶ τὶς αἰτίες πού τὸ προσδιορίζουν.

Ἡ διαφοροποίηση τῆς μεταφυσικῆς μεθόδου ἀνάγεται αἰτιακῶς σὲ μιὰ ἀνάλογα διαφοροποιημένη λήψη θέσης τοῦ ἐρευνητῆς ὑποκειμένου ὄχι μόνο ἀπέναντι στὸ ἀντικείμενο τῆς ἐρευνᾶς του, μὰ καὶ ἀπέναντι τῆς ἴδιας τῆς μεταφυσικῆς ὡς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Μὲ βάση τὸ κριτήριό αὐτὸ ὁ *N. Hartmann* διακρίνει τρία εἴδη μεταφυσικῆς, ὅπου διαπιστώνει διαφορὰ ὄχι μόνο μεθόδολογικὴ, μὰ καὶ οὐσιαστικὴ. Τὰ εἴδη αὐτὰ εἶναι τὰ ἀκόλουθα.

α) *Μεταφυσική* ὡς σύνολο προβλημάτων μὲ σαφῶς προσδιωρισμένο περιεχόμενο. Σ' αὐτὸ τὸ εἶδος κατατάσσει τὴν κλασικὴ *Μεταφυσική*.

β) *Κριτικὴ Μεταφυσική*, πού κυριώτερό της ἐκπρόσωπο θεωρεῖ τὸν Kant.

γ) *Μεταφυσικὴ τῶν προβλημάτων*. Μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ ἐννοεῖ τὰ προβλήματα πού ἀναπτύσσονται γύρω ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ νοητοῦ καὶ πού παρὰ τὴν ἐξονυχιστικὴ τους μελέτη ἀφήνουν πάντοτε ἓνα ἀνεξερεύνητο κατάλοιπο, πού δὲν ἐπιδέχεται λύση, γιατί ὑπάρχει σ' αὐτὸ κάτι ἀνεξιχνίαστο, πού παραμένει αἰώνια πρόβλημα (*Les principes d' une métaphysique de la connaissance*, τόμ. I, σελ. 51 - 52., πρβ. Κουτάλου Δ., Στοιχ. Φιλ., I., Γνωσιολ., σελ. 39 - 44).

Όταν τὸ ἀντικείμενο τῆς *Μεταφυσικῆς* ἐρευνᾶται μὲ βάση γενικὲς ἐννοιες καὶ ἀρχές, πού χρησιμεύουν σὰν βασικὰ κριτήρια διάγνωσης τῆς πραγματικῆς φύσης τοῦ εἶναι καὶ σὰν ἀποκλειστικὰ μέσα διεΐσδυσης στὸ πραγματικὸ νόημά του, τότε ἔχομε τὴν ἀπαγωγικὴ μέθοδο, πού εἶναι ἡ βάση τῆς ἀπριορικῆς μεταφυσικῆς (πρβ. Θεodorίδη X., Εἰσαγωγή στὴ Φιλοσοφία, σελ. 250 - 253). Ὑπέρμαχοί της ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς φιλόσοφοι ὅπως ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Πλωτῖνος, ὁ *Descartes*, ὁ *Spinoza*, ὁ *Leibniz* καὶ οἱ μαθητὲς τοῦ *Kant*, δηλαδή ὁ *Fichte*, ὁ *Schelling* καὶ ὁ *Hegel*. Όταν ὅμως ἡ ἐρευνα τοῦ ἀντικειμένου τῆς *Μεταφυσικῆς* γίνεται μὲ βάση μερικὲς ἐμπειρίες, πού ἡ ἀναγωγή των σὲ γενικὲς ἀρχές μὲ συνεχεῖς καὶ διαδοχικὲς ἀφαιρέσεις ὀδηγεῖ στὴν ἐπίτευξη τοῦ ἴδιου ὅπως καὶ πρὸ πάνω σκοποῦ, τότε ἔχομε τὴν ἐπαγωγικὴ μέθοδο, πού θεμελιώθηκε καὶ συστηματοποιήθηκε ἀπὸ φιλοσόφους σὰν τὸν Ἀριστοτέλη (πού εἶναι ὁ κυριώτερος ἐμπειρικὸς τῶν ἀρχαίων χρόνων παρὰ τὴν κάποια προτίμησή του καὶ πρὸς τὴν ἀπαγωγικὴ μέθοδο), σὰν τὸν *Bacon*, τὸν *J. St. Mill*, τὸν *Spencer*, τὸν *Lotze* κ.ἄ.

Ἡ θεώρηση ὅστοςο τοῦ ἀντικειμένου τῆς μεταφυσικῆς ἐρευνας μπορεῖ νὰ γίνῃ καὶ ἀπὸ ἄλλη σκοπιά. Στὴν περίπτωσι αὐτῇ ὁ ἐρευνητὴς δὲν χρησιμοποιεῖ οὔτε γενικὲς ἐννοιες καὶ ἀρχές, οὔτε αἰσθητηριακὲς ἐμπειρίες, ἀλλὰ μιὰ ἄλλη μορφή νοητικῆς ἐμπειρίας, τὴν ἐνόραση, πού σημαίνει βύθισι τοῦ ἐρευνητοῦ στὰ

βάθη τοῦ εἶναι, ἄμεση νοητικὴ ἐπαφή καὶ ἐνέργημα ἄμεσης σύλληψης τοῦ στίς ἴδιες τίς καθαρές του πηγές καὶ ἰδιαίτερα στήν ἐσωτερικότητα τοῦ ὑποκειμένου. Ἡ μέθοδος αὕτη καλεῖται ἐνορατικὴ μέθοδος. Τὴ θεμελίωσε ὁ Πλωτῖνος, τὴ χρησιμοποίησε συστηματικὰ καὶ ἀποτελεσματικὰ ὁ *Descartes* καὶ τὴν ἀνεμόρφωσε πάνω σὲ νέες βάσεις στὰ χρόνια μας ὁ *Bergson*.

Ἡ θεώρηση τοῦ πραγματικοῦ ὡς διαρκοῦς γίνεσθαι ὁδηγεῖ σὲ μιὰ ἄλλη μέθοδο, τὴ διαλεκτικὴ. Σὰν ἐρμηνευτικὸ σχῆμα χρησιμοποιεῖ τὴ διαδοχὴ τῶν ἑτεροτήτων, ποὺ γίνεται μὲ μιὰ ὀρισμένη καὶ αὐστηρὰ τυπικὴ τάξη. Κυριώτεροι ὑπέρμαχοι τῆς μεθόδου αὐτῆς εἶναι ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ *Hegel*. Στὴν ἐρμηνεία τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι ὁ *Hegel* εἰσήγαγε τὸ τριαδικὸ σχῆμα θέση - ἄρνηση - σύνθεση.

Ἡ κρίση ποὺ γεννιέται συχνὰ στὴ φιλοσοφικὴ προβληματικὴ, θεωρούμενη ἀπὸ ἄποψη οὐσίας, δὲν ἀφήνει ἀνεπηρέαστη καὶ τὴ μεθοδολογικὴ προβληματικὴ, γιατί ἡ μέθοδος ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα προβλήματα τῆς φιλοσοφίας. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο ἐπιβάλλεται σὰν ἀνάγκη ζωτικὴ τὸ αἶτημα τῆς κριτικῆς ἀντιμετώπισης τῆς φιλοσοφικῆς προβληματικῆς, ὅπως διαμορφώνεται ἀπὸ τὴν κρίση, ποὺ ξεσπᾷ κάθε τόσο στοὺς κόλπους της. Ἡ παλαιὰ διαμάχη μέσα στὰ πλαίσια τῆς κλασσικῆς μεταφυσικῆς ἀνάμεσα στὸν ὕλισμὸ καὶ τὸν ἰδεαλισμὸ ὤθησε τὸν *Kant* νὰ τὴν ἀντιμετώπιση κριτικὰ καὶ νὰ φτάση στὸ σημεῖο νὰ ἀρνηθῇ στὴν ἴδια τὴ Μεταφυσικὴ κάθε δυνατότητα ὑπαρξῆς καὶ συνεπῶς κάθε ἄρμοδιότητα νὰ καταπιαστῇ μὲ τὴ μελέτη τῶν προβλημάτων ποὺ ἐρευνᾷ. Ἔτσι διαμορφώθηκε μιὰ νέα μέθοδος, ἡ κριτικὴ, ποὺ κυριώτερός της ἐκπρόσωπος εἶναι ὁ *Kant*.

Τέλος, ὁ *Husserl*, ἰδρυτῆς τῆς φαινομενολογικῆς σχολῆς, ἔκανε μιὰ σπουδαιότατη ἀνακάλυψη, ποὺ τὰ ἀποτελέσματά της εἶχαν ἐξαιρετικὰ εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴ φιλοσοφία. Ἡ ἀνακάλυψη αὕτη συνίσταται σὲ μιὰ διάκριση ἀνάμεσα στὸ φυσικὸ τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ ἐρευνᾶν ποὺ ἔγκειται στὴ θεώρηση τοῦ ἐπιστητοῦ, ὅπως παρουσιάζεται στὸν αἰσθητηριακὸ μηχανισμό καὶ στὴ συνείδηση τοῦ ἀπλοῖκου ἀνθρώπου καὶ σ' ἓναν ἄλλο τρόπο θεώρησης, ποὺ συνίσταται στὴ θέση μέσα σὲ παρῆν-θεση τοῦ φυσικοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, καθὼς καὶ τῶν αἰσθη-

τηριακῶν καὶ νοητικῶν ἐμπειριῶν, ποὺ ἀποκτῶνται μ' αὐτόν. Σκοπὸς τῆς ἐνέργειας αὐτῆς εἶναι ἡ ἀσκήση μιᾶς συστηματικῆς κριτικῆς των, καθὼς καὶ ἡ ἐπίτευξη τῆς ὑπερβατικότητας τῆς συνείδησης καὶ τῆς ἀποκάθαρσός της σὲ τρόπο ποὺ νὰ γίνῃ ἱκανὴ νὰ ἔλθῃ σὲ ἀμεση ἐπαφὴ μὲ τις οὐσίαι καὶ συνεπῶς μὲ τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ καθαροῦ εἶναι. Ἡ μεθοδολογικὴ αὐτὴ τακτικὴ ὠδήγησε στὴ θεμελίωση τῆς φαινομενολογικῆς μεθόδου, ποὺ σὰν ἐξετασθῆ συγκριτικὰ μὲ τὴν κριτικὴ μέθοδο τοῦ Kant, παρουσιάζει τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι δὲν εἶναι μιὰ στεῖρα καὶ ἄγονη κριτικὴ, ἀλλὰ μιὰ γόνιμη ἐρευνα (πρβ. Husserl Ed., *Idées I*, 87-101, 187-205, 208-212.— *Médit. Cart.*, σελ. 58-61 σελ.— Gurvitch G., *Les tendances actuelles de la philosophie allemande*, σελ. 28-31.— Jolivet R., *Les doctrines existentialistes*, σελ. 357-362). Ἀντίθετα πρὸς τὴ γεμάτη ἀντινομίαις δυϊστικὴ ὄντολογία τοῦ Kant, ἡ φαινομενολογικὴ μέθοδος ὀδηγεῖ σὲ μιὰ μονιστικὴ ὄντολογία, ποὺ ἐξασφαλίζει τὴν ἀδιάρρηκτη ἐνότητα τοῦ εἶναι. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ νόημα ὁ Husserl χαρακτηρίζει τὴ φαινομενολογία ὡς «*πρώτη φιλοσοφία*» (*Idées I*, σελ. 211-212).

Πάνω στὴ μεθοδολογικὴ προβληματικὴ τῆς Μεταφυσικῆς ὀφείλομε νὰ κάνωμε μιὰ γενικὴ παρατήρηση. Ριζικότητα ἀντιλήψεων καὶ ξεκαθαρισμένη θέση πάνω στὸ μεθοδολογικὸ πρόβλημα μόνο στὴ νεώτερη φιλοσοφία μποροῦμε νὰ βροῦμε. Στὴν ἀρχαία φιλοσοφία ἡ μεθοδολογικὴ διάκριση εἶναι ρευστὴ σὲ τρόπο ποὺ ἓνας ὑπέρμαχος π. χ. τῆς ἐπαγωγικῆς μεθόδου σὰν τὸν Ἀριστοτέλη, νὰ εἶναι καὶ θερμὸς θιασώτης τῆς ἀπαγωγικῆς μεθόδου. Πρὸς τὴν ἴδια αὐτὴ μέθοδο νοιώθει κάποια συμπάθεια κι' ἓνας ἐνορατικός, ὅπως ὁ Πλωτῖνος ἢ κι' ἓνας διαλεκτικός, ὅπως ὁ Ἡράκλειτος κ. ἔ. σ.

IV. Η ΝΟΜΙΜΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ νομιμότητα τῆς Μεταφυσικῆς ἀμφισβητήθηκε ἀπὸ πολλοὺς φιλοσόφους, ποὺ ἤσκησαν συστηματικὴ κριτικὴ μὲ σκοπὸ νὰ τὴν ἐκμηδενίσουν. Οἱ ἀπόπειραι ποὺ ἔγιναν πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ, εἶναι οἱ ἀκόλουθαι.

1. Ἡ κριτικὴ τοῦ Aug. Comte.

Ὁ Aug. Comte, ἰδρυτὴς τῆς σχολῆς τοῦ θετικισμοῦ, στρέφει τὴν κριτικὴν του στὰ ἐξῆς σημεῖα.

α) Ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους χρόνους μέχρι σήμερα ὁ ἄνθρωπος ἀσχολήθηκε μὲ τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα καὶ ὅμως καμιά τελικὴ ἱκανοποιητικὴ λύση δὲν πέτυχε. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι μιὰ ἀπόδειξις, ὅτι τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα εἶναι ἀνύπαρκτα, μὰ καὶ ἂν ὑπάρχουν, δὲν μποροῦν νὰ λυθοῦν ἀπὸ τὴ Μεταφυσικὴ, ποὺ εἶναι ἀνίσχυρη νὰ ἐκτελέσῃ ἓνα τόσο μεγάλο ἔργο, δηλαδὴ τὴν εὕρεση τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν τοῦ κόσμου.

Πρέπει ὅμως νὰ παρατηρήσωμε, ὅτι ἡ θέσις αὐτὴ τοῦ Comte δὲν εὐσταθεῖ. Τὸ ὅτι πολλὰ ἀπὸ τὰ μεταφυσικὰ προβλήματα δὲν βρῆκαν ἀκόμη τὴν τελειωτικὴν λύση, δὲν σημαίνει ὅτι εἶναι ἀνύπαρκτα ἢ ἄλυτα. Τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἔχει ἀκόμα πολλὰ νὰ ἐπιτελέσῃ σ' αὐτὸ τὸν τομέα. Μὰ καὶ οἱ λύσεις ποὺ βρῆκε, ἱκανοποίησαν τὶς κάθε τόσο ἀνάγκες τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ τὶς ἱκανοποιοῦν, γιατί ἀποτελοῦν μιὰ συνθετικὴ ἐρμηνεῖα τοῦ συνόλου τοῦ ἐπιστητοῦ. Χάρη στὶς λύσεις ποὺ κάθε τόσο εὗρισκε, μπόρεσε νὰ ἀποκτήσῃ τὴν ἡρεμία ποὺ εἶχε ἀνάγκη, μὰ καὶ νὰ ἀντλήσῃ τὴν ψυχικὴ δύναμη ποὺ ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴν προσπάθεια τῆς προαγωγῆς του. Ἀπόδειξις εἶναι τὸ σύνολο τῶν πολιτιστικῶν του δημιουργημάτων, ποὺ χωρὶς ἓνα σαφῆ κοσμοβιωματικὸν πρασανατολισμὸν δὲν θὰ ἦσαν δυνατά.

β) Ἡ δευτέρη μορφή τῆς κριτικῆς τοῦ Comte στηρίζεται στὸ νόμον τῶν τριῶν σταδίων. Ἡ ἱστορία δείχνει, λέγει ὁ φιλόσοφος αὐτός, ὅτι ἡ ἀνθρωπότητα ἀφοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ θεολογικὸ καὶ τὸ μεταφυσικὸ στάδιο, βρίσκεται σήμερα στὸ θετικόν, ὅπου τὸ λόγον ἔχει ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ πειραματικὴ ἔρευνα στὴ μελέτη τῶν διαφόρων προβλημάτων.

Ἀλλὰ καὶ ἡ θέσις αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ γιὰ τοὺς ἀκολούθους λόγους. Πρῶτα-πρώτα πρέπει νὰ παρατηρήσωμε, πὼς ἡ ἰσχὺς τοῦ νόμου αὐτοῦ εἶναι ἀμφίβολη καὶ προβληματικὴ. Πέρα ἀπὸ τόπον καὶ χρόνον ὁ ἄνθρωπος διέπεται ἀπὸ μιὰ τάση μυστικιστικῆς-θεολογικῆς, μιὰ τάση ὀρθολογικῆς-μεταφυσικῆς καὶ μιὰ τάση θετικῆς-ἐπιστημονικῆς. Ἡ συνύπαρξις των εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώ-

τερα γνωρίσματα τοῦ ψυχο-πνευματικοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος ποὺ συνετέλεσε, ὥστε στὸν Πλάτωνα π.χ., παρὰ τὴ μυστικοπάθεια καὶ παρὰ τὴ θεολογικὴ μὰ καὶ ταυτόχρονα ὀρθολογικὴ χρσιὰ τῆς φιλοσοφίας του, νὰ ὑπάρχουν ἐμφανῆ δείγματα μιᾶς ἔστω καὶ κατὰ δεύτερο λόγο πίστεως στὰ δεδομένα τῆς ἐμπειρίας. Ἡ συνύπαρξη τῶν τριῶν αὐτῶν τάσεων χαρακτηρίζει ὄχι μόνο ἄτομα μὰ καὶ λαοὺς καὶ ἐποχές, ποὺ τὸ καθολικὸ πνεῦμα των διαπνέεται ἀπ' αὐτὲς καὶ συντελεῖ στὴ διαφοροποίηση τῶν ἀτόμων ἀνάλογα μὲ τὴν τάση ποὺ εἶναι ἐπικρατέστερη. Π. χ. κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους ἐμφανίζονται φιλόσοφοι ὅπως ὁ Δημόκριτος, ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Ἐπίκουρος μὲ ἔκδηλο ὁ καθένας τὸν ἰδιαίτερο προσανατολισμὸ καὶ τὴν ἰδιαίτερη προτίμηση πρὸς μιὰ κατεύθυνση. Τὸ ἴδιο, σήμερα ποὺ θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι, κατὰ τὰ δεδομένα τοῦ Comte, εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν θετικὴ ἐποχὴ ἐξ αἰτίας τῆς καταπληκτικῆς προόδου τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, πῶς μπορεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ μὲ βάση τὸ νόμο τῶν τριῶν σταδίων τὴν ἐπιβίωση καὶ τὴν τόσο ἔντονη βίωση τῶν μυστικοπαθῶν καὶ ὀρθολογικῶν τάσεων, καθὼς καὶ τὴν κυριαρχία τῶν ἀντιστοίχων ρευμάτων, ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν σύγχρονη φιλοσοφία ;

2. Ἡ κριτικὴ τοῦ Kant.

Πιὸ συστηματικὴ εἶναι ἡ κριτικὴ, ποὺ ἔκανε ὁ Kant κατὰ τῆς Μεταφυσικῆς. Τὸ γεγονὸς τοῦτο ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, γιατί τὴ φορὰ αὐτὴ τὰ βέλη τῆς κριτικῆς προέρχονται ἀπὸ ἓνα φιλόσοφο, ποὺ χωρὶς νὰ παύσῃ στὸ βάθος νὰ εἶναι μεταφυσικός, ὅμως διαπνέεται ἀπὸ μιὰ φανερὰ ἐχθρική διάθεση πρὸς τὴν κλασσικὴ μεταφυσικὴ. Τὴν αἰτιολογία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ θὰ ἀναφέρωμε ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς κριτικῆς τοῦ Kant καὶ ἀπὸ μιὰ ἀντικριτικὴ, ποὺ θὰ ἐπιχειρήσωμε νὰ κάνωμε μὲ ὅσο γίνεται πιὸ δυνατὴ ἀντικειμενικότητα, γιὰ νὰ καταδείξωμε τὴ νομιμότητα τῆς Μεταφυσικῆς καὶ τὰ ἀσάλευτα δικαιώματά της πάνω στὴν ἐρμηνεία τοῦ εἶναι.

α. Γιὰ νὰ καταλάβωμε καλύτερα τὴν κριτικὴ τοῦ Kant, πρέπει νὰ ἔχωμε πάντοτε μπροστά μας τὴ δυϊστικὴ εἰκόνα, ποὺ

συνέλαβε αναφορικά με τη σύσταση του κόσμου. Τò εἶναι διαφοροποιεῖται, κατὰ τὸν Kant, σὲ φαινόμενο καὶ νοούμενο. Βασικά γνωρίσματα τοῦ φαινομένου εἶναι ἡ χωρο - χρονικὴ ὑπαρξὴ καὶ ἡ ἐμφάνειά του μέσα στὰ πλαίσια τῆς ἐμπειρίας. Τò νοούμενο ἢ πρᾶγμα καθ'αυτὸ δὲν εἶναι προσιτὸ σιὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα, πού ἡ γνωστικὴ του δυνατότητα φαίνεται ἔτσι αἰσθητὰ περιορισμένη. Ἡ νοοῦσα συνείδηση μόνο τὸ φαινόμενο μπορεῖ νὰ γνωρίσει, γιατί ὁ μηχανισμὸς τῆς εἶναι ἔτσι κατασκευασμένος, ὥστε νὰ προβάλλῃ στὸ κατ' ἀρχὴν ἄμορφο πεδίο τῆς ἀντικειμενικότητας καὶ κατόπιν νὰ συλλαμβάνῃ μὲ μέσο τὸν αἰσθητηριακὸ μηχανισμό τις ἐποπτεῖες τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τις νοητικὲς κατηγορίες, πού τῆς χρησιμεύουν σὰν μέσα ἐπεξεργασίας τῶν ἐποπτειῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, καθὼς καὶ μορφοποίησης ὄντοτήτων καὶ σύλληψης σχέσεων, πού ὑπάρχουν ἀνάμεσά των. Ἐτσι ἡ συνείδηση μὲ βάση στοιχεῖα πού ἐνυπάρχουν σ' αὐτὴν ἐκ τῶν προτέρων (a priori), προβαίνει στὴ συγκρότηση ἢ σύσταση τοῦ κόσμου τῶν φαινομένων καὶ μέσα στὰ ὅριά των ἐξαντλεῖται ἡ γνωστικὴ τῆς δυνατότητα. Πέρα ἀπὸ τὰ φαινόμενα ὑπάρχει τὸ καθ'αυτὸ, πού ὅμως ἡ νοοῦσα συνείδηση δὲν μπορεῖ νὰ γνωρίσει, γιατί τῆς λείπουν τὰ κατάλληλα μέσα γιὰ τὴ σύσταση καὶ τὴ σύλληψή του. Ἀμεση συνέπεια ὅλων αὐτῶν, λέγει ὁ Kant, εἶναι ὅτι ἡ φιλοδοξία τῆς Μεταφυσικῆς νὰ εἰσχωρήσῃ μέσα στὰ βάθη τοῦ πράγματος καθ'αυτὸ, εἶναι καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία. Ἐπομένως ἡ Μεταφυσικὴ στὴν προσπάθειά τῆς αὐτὴ δὲν θεμελιώνεται πάνω σὲ ἰσχυρὲς βάσεις καὶ γι' αὐτὸ ἔχομε ὑποχρέωση νὰ τῆς ἀρνηθοῦμε κάθε ἐπιστημονικὴ ἀξία (πρβ. Cohn I., op. cit, σελ. 148).

Οἱ βάσεις ὅμως τοῦ ἰσχυρισμοῦ αὐτοῦ τοῦ Kant δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς. Ἡ διάκριση πού κάνει ἀνάμεσα σὲ φαινόμενο καὶ νοούμενο εἶναι αὐθαίρετη καὶ ἐπιφέρει διάσπαση τῆς ἐνότητας τοῦ εἶναι. Λόγοι ὑποκειμενικοὶ καὶ λόγοι ἀντικειμενικοὶ ἐπιβάλλουν τὴν ἐνότητα τοῦ πραγματικοῦ σὰν ἀντικειμενικὸ γεγονός. Μιὰ ἀπὸ τις βασικὲς ἀρχὲς πού διέπουν τὴ λειτουργία τοῦ νοητικοῦ μας μηχανισμοῦ, εἶναι καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἐνότητας, πού τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα ἀναζητεῖ μέσα στὰ πράγματα καὶ μὲ βάση αὐτὴν προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ πραγματικὸ τους νόημα μὲ τὴ μορφή

τῆς ἑνταξίης των μέσα στή πλαίσια μιᾶς καθολικῆς ὄντοτητας. Τὸ ὑποκειμενικὸ ὅμως αὐτὸ αἶτημα τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἂν δὲν ὑπῆρχε μιὰ θεμελιώδης ἀντιστοιχία ἀνάμεσα στὴν ἐνότητα σὰν νοητικὸ σχῆμα καὶ στὴν ἐνότητα σὰν ἀντικειμενικὰ ὑπάρχουσα κατάσταση. Στὴν ἀντιστοιχία ἄλλωστε αὐτὴ ἀνάμεσα στὸ πραγματικὸ καὶ στὸ κατηγορικὸ βρίσκεται τὸ νόημα τῆς ἀλήθειας, ὅπως διατυπώθηκε ἀπὸ τὴν κλασσικὴ φιλοσοφία. Κι' ὕστερα, ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ὑπαρξῆς μιᾶς μόνης ἀρχῆς, ποὺ νὰ χρησιμεύη σὰν ὑπόστρωμα καὶ σὰν οὐσία συστατικῆ τοῦ εἶναι, φέρει σὰν συνέπεια τὴν ἐνότητα. Ἡ ὑπαρξὴ μιᾶς ἄλλης δεύτερης ἀρχῆς συστατικῆς τοῦ εἶναι αἶρει ἀπὸ τὴν πρώτη τὴ δυνατότητα καὶ συνεπῶς τὴν ιδιότητά της ὡς πραγματικῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἡ ἐνότητα λοιπὸν διέπει σὰ «νόμος κοινός» καὶ συνδέει ὀργανικὰ τὰ μερικὰ ὄντα μέσα στὰ πλαίσια ἑνὸς καθολικοῦ ὄντος. Κι' αὐτὸ συμβαίνει παρὰ τὴν ποικιλία, ποὺ χαρακτηρίζει τὴ διάρθρωση καὶ μορφοποίησή των καὶ παρὰ τὰ πολὺ ἢ λίγο πολύπλοκα συστήματα ἢ τὰ συμπλέγματα συστημάτων τῶν σχέσεων, ποὺ τὰ διέπουν. Ἡ ἀρχὴ λοιπὸν τῆς ἐνότητας κυβερνᾷ ὄχι μόνο τὴν ὄντολογικὴ διάρθρωση τοῦ κόσμου τῆς ἀντικειμενικότητας καὶ σὲ τελευταία ἀνάλυση αὐτὸ τοῦτο τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ τὴ λειτουργία τοῦ νοητικοῦ μηχανισμοῦ τῶν νοούντων ὑποκειμένων. Ἐπομένως ἀνάμεσα στὸ φαινόμενο καὶ στὸ νοούμενο δὲν ὑπάρχει ἡ δυϊκότητα ποὺ δίδαξε ὁ Kant, μὰ ἀπ' ἐναντίας μιᾶς ἀδιάρρηκτη ἐνότητα, ποὺ ἔφερε σὲ φῶς ἀρκετὰ παραστατικὰ ἢ διδασκαλία τῶν φαινομενολόγων μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν ἰδρυτὴ καὶ γενάρχη τῆς σχολῆς Ed. Husserl. Εἶναι λοιπὸν ὄχι ἀπλῶς νομιμοποιημένη ἀλλὰ καὶ ἀναγκαία ἡ προσπάθεια τῆς Μεταφυσικῆς νὰ διεισδύσῃ στὰ βάθη τοῦ εἶναι καὶ νὰ θεμελιώσῃ μιὰ ὄντολογία, ποὺ εἶναι ἡ ἀπαραίτητη βάση κάθε κοσμοθεωρίας καὶ κάθε βιοθεωρίας.

β. Ἡ κριτικὴ ὅμως τοῦ Kant δὲν σταματᾷ ἐδῶ. Οἱ ἀντιφάσεις τῆς Μεταφυσικῆς, λέγει, εἶναι τέτοιες, ὥστε δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀκριβὴς ἐπιστήμη, ἀλλὰ σὰν φαινομενικὴ ἐπιστήμη ἢ, ὅπως τὴν ὀνομάζει περιφρονητικά, «διαλεκτικὴ». Παράλληλα μὲ τὴ διάκριση ποὺ κάνει ἀνάμεσα στὸ Λόγο, ποὺ εἶναι λειτουργία τοῦ συμπεραίνειν καὶ στὸ Νοῦ, ποὺ εἶναι λειτουργία τοῦ κρί-

νειν, ὁ Kant καθιερώνει καὶ μιὰ ἄλλη διάκριση, ποὺ ἀφορᾷ τὰ μέσα ἐπιτέλεσης κάθε μιᾶς ἀπ' αὐτὲς τὶς λειτουργίες. "Ε, λοιπόν, ὁ Λόγος χρησιμοποιεῖ σὰν μέσα ἐνέργειας τὶς ἰδέες, ἐνῶ ὁ Νοῦς τὶς κατηγορίες. Μὲ μέσο τὶς ἰδέες προσπαθεῖ ὁ Λόγος νὰ βρῆ τὶς τελικὲς αἰτίες τῶν ὄντων καὶ πάνω σ' αὐτὲς στηρίζεται ἡ Μεταφυσικὴ στὴν ἐρμηνευτικὴ τῆς προσπάθειας. Τί εἶναι ὅμως οἱ ἰδέες καὶ ποιὲς οἱ σχέσεις του μὲ τὶς κατηγορίες; πάνω σ' αὐτὸ δὲ μπορούμε νὰ ἀποφανθοῦμε κατηγορηματικά, γιατί οἱ σχέσεις τους δὲν εἶναι καὶ τόσο καλὰ ξεκαθαρισμένες. Τὸ πολὺ - πολὺ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, πὼς οἱ ἰδέες εἶναι κατηγορίες τοῦ Νοῦ, ποὺ προσπαθεῖ νὰ τελειοποιήσῃ ὁ Λόγος, ἐνεργώντας τὴν ἐπέκτασή τους στὸ ἀπόλυτο. Ἐδῶ ὅμως εἶναι, ποὺ βρίσκεται ἡ ἔλλειψη νομιμότητος τῆς Μεταφυσικῆς, λέγει ὁ Kant. Ἐνῶ στηρίζεται στὸ Λόγο καὶ στὶς ἰδέες, πάει νὰ χρησιμοποιήσῃ γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ πράγματος καθ'αυτὸ ὠρισμένα μέσα, δηλαδή τὶς κατηγορίες (ἀφοῦ καὶ οἱ ἰδέες δὲν εἶναι παρὰ ἀπολυτοποιημένες κατηγορίες), ποὺ ἀπὸ τὴ φύση των εἶναι προωρισμένες νὰ χρησιμεύσουν γιὰ τὴν ἔρευνα τοῦ ἐμπειρικοῦ εἶναι, δηλαδή τοῦ φαινομένου. Μὲ ἄλλους ὅρους ἡ μεταφυσικὴ στὴν προκειμένη περίπτωσι θὰ μπορούσε νὰ κατηγορηθῆ γιὰ ἀντιποίηση μέσων ποὺ δὲν τῆς ἀνήκουν, δηλαδή τῶν κατηγοριῶν, ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ κἀνῃ τὶς ἰδέες, καθὼς καὶ γιὰ ὑπεισέλευση σὲ περιοχὲς ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐρευνήσῃ, ὅπως εἶναι ἡ περιοχὴ τοῦ πράγματος καθ'αυτὸ, ποὺ εἶναι ἀπρόσιτη στὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα. Κι' ὄχι μόνον αὐτό, μὰ καὶ ἀπὸ μιὰ στενώτερα νοούμενη μεθόδολογικὴ ἀποψη ἡ Μεταφυσικὴ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθῆ ξένη πρὸς τὴν πραγματικότητα, γιατί ἐνεργεῖ τὴν ἔρευνα τοῦ πράγματος καθ'αυτὸ μὲ μέσα, ποὺ ἀρμόζουν στὴν ἔρευνα τῆς φαινομενικότητος.

Στὴν κριτικὴ αὐτὴ θὰ ἀντιτάξωμε ὅ,τι καὶ στὴν προηγούμενη περίπτωσι. Ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὸ Λόγο καὶ στὸ Νοῦ μὲ βάση ἓναν ὑποτιθέμενο χαρακτήρα ἑτερογένειας, ποὺ συντελεῖ ὥστε οἱ λειτουργίες αὐτὲς νὰ εἶναι τόσο ξένες ἢ μιὰ πρὸς τὴν ἄλλη, σὲ τρόπο ποὺ τὰ σύμβολα τῆς μιᾶς νὰ μὴν ἀρμόζουν στὴν ἄλλη, εἶναι αὐθαίρετη, γιατί διασπᾷ τὴν ἐνότητα τοῦ πνεύματος κατὰ παρόμοιο τρόπο, ποὺ διασπᾷ τὴν ἐνότητα τοῦ πραγματικοῦ ἢ διάκριση ἀνάμεσα σὲ φαινόμενο καὶ νοούμενο. Βέβαια, ἡ γνωσιολο-

γική θεωρία τοῦ Kant βρίσκεται σὲ ἀπόλυτη συνέπεια μὲ τὴ θέση του σχετικὰ μὲ τὴ ὄντολογικὴ διάρθρωση τοῦ πραγματικοῦ. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει, πὼς εἶναι καὶ ὀρθή, γιατί ἡ εἰσαγωγή τοῦ στοιχείου τῆς ἑτερογένειας στὴ διάρθρωση τοῦ νοητικοῦ μας μηχανισμοῦ ὀδηγεῖ σ' ἓνα ψυχολογικὸ δυῖσμὸ ἀπαράδεκτο. Νοῦς καὶ Λόγος εἶναι ὄροι ταυτόσημοι καὶ παριστάνουν μιὰ καὶ μόνο λειτουργία, τὴ λειτουργία σύλληψης νοητικῶν σχημάτων καὶ γενικώτερα δημιουργίας βιωμάτων γνωστικῆς ὑφῆς. Στὴ σύσταση τῶν βιωμάτων ἡ θεμελιώδης αὐτὴ λειτουργία παίζει ρόλο νόησης — ὑποκειμένου καὶ νόησης — ἐνεργητικότητας ποὺ εἶναι προσδιοριστικὴ τῆς σύνδεσης τοῦ ὑποκειμένου μὲ τὰ ἀντικείμενα — νοήματα. Μέσα στοὺς κόλπους τῆς ἀναπτύσσεται ἓνας ἄπειρος ἀριθμὸς ἀναφορικότητων, ποὺ χρησιμεύουν ὡς μέσα προσανατολισμοῦ γνωστικῆς ὑφῆς τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου μὲ ἀπώτερο σκοπὸ τὴν εἴρεση τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν τοῦ εἶναι καὶ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ πραγματικοῦ των νοήματος.

γ. Κατὰ τὸν Kant, ἡ διάκριση ἀνάμεσα στὶς κατηγορίες καὶ στὶς ἰδέες ἔχει ἀντίκτυπο καὶ στὸν τρόπο, ποὺ ἀκολουθεῖται καὶ στὰ ἀνάλογα ψυχολογικὰ καὶ λογικὰ ἐνεργήματα διαμόρφωσης τῶν κατηγοριῶν καὶ τῶν ἰδεῶν. Ὅπως οἱ κατηγορίες βγαίνουν ἀπὸ τὶς κρίσεις, οἱ ἰδέες βγαίνουν ἀπὸ τοὺς συλλογισμοὺς. Ἡ διαφοροποίησή των σὲ *κατηγορικὸ, ὑποθετικὸ καὶ διαζευκτικὸ συλλογισμὸ* παράγει τὶς ἀντίστοιχες ἰδέες, *ψυχολογική, κοσμολογική καὶ θεολογική*. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἰδέες αὐτὲς εἶναι ἀντικείμενο μιᾶς ξεχωριστῆς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης. Ἡ *ψυχολογικὴ ἰδέα* εἶναι ἀντικείμενο τῆς *ὀρθολογικῆς ψυχολογίας*, ἡ *κοσμολογικὴ ἰδέα* εἶναι ἀντικείμενο τῆς *ὀρθολογικῆς κοσμολογίας* καὶ ἡ *θεολογικὴ ἰδέα* εἶναι ἀντικείμενο τῆς *ὀρθολογικῆς θεολογίας*. Σὲ κάθε μιὰ ὅμως ἀπὸ τὶς ἐπιστῆμες αὐτὲς κρύβεται μιὰ σειρά ἀντινομιῶν, ποὺ προσπαθεῖ νὰ βγάλῃ στὸ φῶς ἡ κριτικὴ τοῦ Kant μὲ σκοπὸ νὰ καταδείξῃ τὸ ἀβάσιμο τῆς ἐρμηνείας ποὺ κάνει ἡ μεταφυσικὴ.

Ἡ *ὀρθολογικὴ ψυχολογία* ἐπιχειρεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ἀναγωγή τῶν φαινομένων τῆς ἐσωτερικῆς αἴσθησης ἢ κατάληψης σὲ μιὰ τελικὴ αἰτία, τὴν ψυχὴ, ποὺ θεωρεῖται ὡς οὐσία ἑνιαία, ἀπλῆ καὶ συνεχῶς ἀθάνατη. Ὁ συλλογισμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν θεμελιώνεται, κατὰ τὸν Kant, πάνω σὲ ἀσφαλεῖς βάσεις, γιατί κάνει μιὰ αἰθαί-

ρετη ἀντικατάσταση τῆς ἐνότητας τῆς κατάληψης, πού εἶναι ἰδανικὸ ὑποκείμενο τῆς σκέψης, μὲ τὴν ψυχὴ, πού εἶναι πραγματικὸ ὄν.

Ἡ κριτικὴ ὅμως αὐτὴ παρατήρηση τοῦ Kant δὲν εὐσταθεῖ, γιατί τὸ ὑποκείμενο τῆς σκέψης δὲν πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ἰδανικὸ ὑποκείμενο, μὰ ὡς πραγματικὸ. Τέτοιο ὑποκείμενο εἶναι ἡ συνείδηση, πού ἀναπόσπαστο κατηγόρημά της εἶναι ἡ ἐνότητα καὶ ἀπὸ ἀποψη ὀντολογικῆς διάρθρωσης καὶ ἀπὸ ἀποψη κατηγορικῆς σύστασης. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ συνείδηση ὡς ὄν χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐνότητα, πού ἐκφράζεται στὸν τρόπο ἐκδήλωσης τῶν λειτουργιῶν πρόσληψης τοῦ πραγματικοῦ, μὰ καὶ ἐκδίπλωσης τῶν νοητικῶν της σχημάτων. Μ' αὐτὰ ὀργανώνει καὶ ρυθμίζει τὴ λήψη τῆς θέσης της ἀπέναντι στὸ πραγματικὸ τόσο μὲ τὴ θεωρητικὴ ἐνατένιση ὅσο καὶ μὲ τὴν πρακτικὴ δράση.

Ἡ ὀρθολογικὴ κοσμολογία ἀναφέρεται στὴν κοσμολογικὴ ἰδέα, πού διακρίνει γιὰ λόγους μεθοδολογικοῦς σὲ τέσσερες μερικὲς κοσμολογικὲς ἰδέες, ὅσες εἶναι καὶ οἱ ὀμάδες νοητικῶν κατηγοριῶν. Ἔτσι ἔχομε τὴν κοσμολογικὴ ἰδέα τῆς ποσότητας, τῆς ποιότητας, τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου. Ἡ κυριώτερη ἀντινομία τῆς ὀρθολογικῆς κοσμολογίας, λέγει ὁ Kant, συνίσταται σὲ μιὰ προσπάθεια κατανόησης τοῦ πράγματος καθ'αυτὸ μὲ μέσο τῆς μερικῆς αὐτῆς κοσμολογικῆς ἰδέας. Ὡστόσο οἱ ἰδέες αὐτῆς εἶναι τελείως ἀκατάλληλες γιὰ ἓνα τέτοιο σκοπὸ, ἀφοῦ καὶ οἱ νοητικὲς κατηγορίαι ὅπου βασίζονται, μόνο τὴ γνώση τῶν φαινομένων μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν. Καὶ δὲν φτάνει αὐτό, μὰ ἡ ἀδυναμία αὐτὴ γίνεται πρόξενος μιᾶς σειρᾶς ἀντινομιῶν, πού χαρακτηρίζουν τὴν κάθε μιὰ ἀπὸ τῆς τέσσερες αὐτῆς κοσμολογικῆς ἰδέας.

Πρώτη ἀντινομία. Στὴν κατηγορικὴ ἰδέα πού ἀντιστοιχεῖ στὴν ποσότητα ὁ Kant διαπιστώνει μιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴ θέση, πού ὑποστηρίζει πὼς ὁ κόσμος ἔχει ἀρχὴ στὸ χρόνο καὶ πὼς εἶναι κλεισμένος σὲ χωρικὰ ὄρια καὶ στὴν ἀντίθεση, πού ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ κόσμος οὔτε χρονικὰ ὄρια ἔχει οὔτε χωρικὰ. Ἄν εἶχε χρονικὰ ὄρια, θὰ ἔπρεπε νὰ προηγηθῆ κενὸς χρόνος, πράγμα ἀκατανόητο, γιατί ὁ χρόνος εἶναι ροὴ καταστάσεων ἐνὸς ὄντος ἢ ἐνὸς συνόλου ὄντων. Δὲν ἔχει χωρικὰ ὄρια, γιατί ἂν εἶχε, πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια αὐτὰ θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποτεθῆ, πὼς ὑπάρ-

χει μιὰ ἰδιότυπη ὄντικὴ κατάσταση, τὸ μηδέν, ἀπὸ ὅπου ἔπρεπε νὰ προέλθῃ ὁ κόσμος ἐξ αἰτίας τῆς ἔναρξῆς του μέσα στὸ χρόνο.

Δεύτερη ἀντινομία. Στὴν κοσμολογικὴ ἰδέα ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ποιότητα, ὑπάρχει μιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴ θέση, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἀναγάγῃ κάθε σύνθετο καὶ συνεπῶς τὸν κόσμο σὲ ἄτμητα στοιχεῖα, καὶ στὴν ἀντίθεση, ποὺ ὑποστηρίζει τὸ ἀδύνατο ἑνὸς τέτοιου ἐγχειρήματος ἐξ αἰτίας τῆς διαιρετότητας στὸ ἄπειρο τῆς ἔκτασης, ποὺ εἶναι τὸ ὑπόστρωμα τῶν ὑλικῶν πραγμάτων.

Τρίτη ἀντινομία. Στὴν κοσμολογικὴ ἰδέα, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴν ἀναφορά, ὑπάρχει μιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴ θέση, ποὺ δέχεται ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φυσικὴ αἰτιότητα, δηλαδὴ τὴ νομοτέλεια καὶ τὴν αἰτιότητα τῆς ἐλευθερίας καὶ στὴν ἀντίθεση, ποὺ ἀρνεῖται τὴν ἐλευθερία, γιατί ἀπλούστατα σημαίνει παράβαση τοῦ νόμου τῆς αἰτιότητας.

Τέταρτη ἀντινομία. Τέλος, στὴν κοσμολογικὴ ἰδέα, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὸν τρόπο, ὑπάρχει ἀντίφαση ἀνάμεσα στὴ θέση, ποὺ δέχεται τὴν ἀναγκαιότητα ἑνὸς ὄντος - προσδιοριστικῆς αἰτίας τοῦ κόσμου καὶ στὴν ἀντίθεση, ποὺ ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς τέτοιου ὄντος, γιατί ὁ νόμος τῆς αἰτιότητας ἐπιβάλλει τὴν ἀναζήτησιν αἰτιῶν στὸ ἄπειρο.

Ἡ αἰτία ὅλων αὐτῶν τῶν ἀντινομιῶν ἀνάγεται, κατὰ τὸν Kant, στὸ ὅτι ἡ κλασσικὴ Μεταφυσικὴ δὲν θέλει νὰ κάνῃ διάκριση νοουμένου καὶ φαινομένου. Φυσικά, κατὰ τὴν καντικὴ ἀποψη, ἡ παραδοχὴ τῆς διάκρισης αὐτῆς αἶρει αὐτομάτως ὅλες τὶς ἀντινομίες. Ἡ δυϊκότητα ποὺ εἰσάγει ὁ Kant στὴν ἀντολογικὴ διάρθρωση τοῦ εἶναι, ἐπιτρέπει τὴ συνύπαρξιν καὶ τὴν ἁρμονία τῶν ἀντιθέτων: α) τοῦ τμητοῦ (φαινομένου) καὶ τοῦ ἄτμητου (νοουμένου, ποὺ εἶναι οὐσία ἀπλή), β) τῆς αἰτιότητας (ποὺ ἰσχύει στὸν κόσμο τῶν φαινομένων) καὶ τῆς ἐλευθερίας (ποὺ ἰσχύει στὸ καθαυτό, μὰ καὶ στὸν ἄνθρωπο θεωρούμενο ὡς νοοῦν ὄν) καὶ τέλος γ) τοῦ προσδιοριζομένου - φαινομένου καὶ τοῦ προσδιορίζοντος - Ἀπολύτου ὄντος.

Ἡ λύση αὐτὴ τοῦ Kant θὰ ἦταν σωστή, ἂν ὁ δυϊσμὸς ἀπέδιδε ἐρμηνευτικὰ τὴν ἀληθινὴ φύσιν τῶν πραγμάτων. Τέτοια πρᾶγμα ὅμως δὲν συμβαίνει καὶ ἡ καθιέρωση τῆς δυϊκότητος στὴ

σύσταση τοῦ εἶναι, ἐκτὸς τοῦ ἀγνωστικισμοῦ ἢ τουλάχιστο ἑνὸς γνωσιολογικοῦ ρελατιβισμοῦ ποὺ εἶναι συνέπειές της, θὰ ὠδηγοῦσε στὴ μοιραία μὰ καὶ παράλογη συνέπεια τῆς ἀναγκαιότητας μιᾶς ἀκαρπῆς ἐξόδου τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν φαινομένων στὶς ὄντικες περιοχὲς τοῦ πράγματος καθ'αυτό. Οἱ περιοχὲς ὅμως αὐτὲς εἶναι ἀβάτες ἐξ αἰτίας τῆς θεώρησης τοῦ νοητικοῦ του ὄργανου ὡς μέσου σύστασης καὶ γνώσης τῆς ἐμπειρικῆς μόνο πραγματικότητας, ποὺ συνιστᾷ ὁ κόσμος τῶν φαινομένων. Ἡ ἀπόπειρα τῆς ἀναγωγῆς τοῦ προσδιοριζομένου στὸ προσδιορίζον εἶναι ἔτσι καταδικασμένη σὲ ἀποτυχία καὶ ἡ σημασία της εἶναι πολὺ περιορισμένη, γιατί τὸ προσδιορίζον ἀναγνωρίζεται ἀπλῶς ὡς ὑπάρχον, ἐνῶ ἡ ὄντολογικὴ του διάρθρωση εἶναι γνωστικᾶ ἀπρόσιτη. Ὁ τρόπος ἀσκησης τῆς προσδιοριστικῆς τοῦ ἐξουσίας εἶναι ἓνα μυστήριον, ποὺ φέρεται σὰν συνέπεια μιᾶς ἀδυναμίας τοῦ νοοῦντος ὑποκειμένου νὰ διεισδύσῃ μέσα στὴν πραγματικὴ ὑφὴ τῆς λειτουργικῆς τροπικότητας, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση τῆς ἀσκησης τοῦ προσδιορισμοῦ καὶ συνεπῶς τῆς ἀνάπτυξης τῆς διαλεκτικῆς τοῦ προσδιοριζομένου.

Ἡ ὀρθολογικὴ θεολογία ἀναφέρεται στὴ θεολογικὴ ἰδέα καὶ περιλαμβάνει ὠρισμένες ἀποδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Kant κρίνει ἀνεπαρκεῖς τὶς ἀποδείξεις αὐτὲς καὶ πρὸ πολὺ ἀρνεῖται τὴν ὄντολογικὴ καὶ τὴν ψυχολογικὴ ἀπόδειξη, λέγοντας ὅτι ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ ἐπιστημονικά. Ἡ ἐπιστημονικὴ γνώση, ἀκόμα καὶ στὴν πρὸ στενὴ καὶ αὐστηρὴ ἔννοια νοούμενη, εἶναι γνώση τοῦ φαινομένου, ἐνῶ ὁ Θεὸς εἶναι ὄντοτητα, ποὺ ὑπερβαίνει τὸ φαινόμενο. Εἶναι βέβαια φανερό, πὼς ἡ ἀρνήσις τοῦ κύρους τῶν ἀποδείξεων γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Kant πρεσβεύει τὴν ἀθεΐα. Ἀπ' ἐναντίας ὁ Kant εἶναι ἀπὸ τοὺς κυριώτερους ὑπερμάχους τοῦ θεϊσμοῦ καὶ θεμελιώνει τὴν ἰδέα τῆς ὑπαρξὸς τοῦ Θεοῦ πάνω σὲ αἰτήματα ἠθικῆς φύσης, ποὺ ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἐνύπαρξιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου στὸν ἄνθρωπον.

Παρὰ τὴν κριτικὴν ποὺ ἔκανε ὁ Kant κατὰ τῆς μεταφυσικῆς, στὸ βάθος παραμένει μεταφυσικός. Στὴ θέσις τῆς παλαιᾶς μεταφυσικῆς ποὺ ἀρνεῖται, βάζει μιὰ νέα καὶ τὴν θεμελιώνει στὶς ἐπιταγὰς τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Κοσμολογία, ψυχολογία καὶ θεο-

λογία βρίσκουν πλατειά θέση στο έργο του Kant. Ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐδραίωσης τῆς ἠθικῆς τάξης σ' ἓναν ὑπερβατικὸ κόσμον ἢ σ' ἓνα «βασιλικο σκοπῶν», φέρει σὰν ἀμεσές συνέπειες τὴν ἀθανασία τῆς ψυχῆς καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ ὡς προσδιοριστικῆς αἰτίας τοῦ Παντός.

Ὑστερα ἀπὸ τὴν ἀνάλυση καὶ τὸν ἔλεγχο τῆς κριτικῆς τοῦ Kant γίνεται φανερό, ὅτι ἡ νομιμότητα τῆς Μεταφυσικῆς ὡς φιλοσοφικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἀπόλυτα ἐξησφαλισμένη. Ἀντίθετα πρὸς τὶς ἀπόψεις τῶν ἀγνωστικιστῶν καὶ τῶν ρελατιβιστῶν κάθε τύπου, ἡ οὐσία εἶναι ἐπιδεκτικὴ γνώσης. Κατὰ τὴ φαινομενολογικὴ σχολή, τονίζει ὁ Jolivet, «ἡ οὐσία μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀντικείμενο ἐπιστημονικῆς γνώσης καὶ νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἐπιστήμη τῆς μεταφυσικῆς» (op. cit., σελ. 360). Τὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν ἐπιστήμη αὐτή, ἀποτελοῦν ἓνα εἰδικὸ πεδίο ἔρευνας, ποὺ τῆς ἀνήκει ἀποκλειστικά. Ἡ μέθοδος ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ τὴ λύση τῶν προβλημάτων της, συνιστᾷ μιὰ τροπικότητα ἔρευνας, ποὺ καμμιά ἄλλη ἐπιστήμη δὲν μπορεῖ νὰ χρησιμοποιήσῃ.

V. Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΤΗΣ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗΣ

Ἀπὸ ὅσα εἶπαμε ὡς τώρα, καταφαίνεται ἡ εἰδικὴ προβληματικὴ, ὅπου ἀναλύεται ἡ ἐρευνητικὴ προσπάθεια στὸν τομέα τῆς Μεταφυσικῆς. Κατὰ τὸν Cresson, τὰ ἐπὶ μέρους θέματα τῆς Μεταφυσικῆς εἶναι.

- α) τὸ πρόβλημα τῆς πρώτης ποιητικῆς αἰτίας,
- β) τὸ πρόβλημα τῶν τελικῶν αὐτιῶν,
- γ) τὸ πρόβλημα τῆς ὑφῆς τοῦ ὄντος
- καὶ δ) τὸ πρόβλημα τῆς τύχης τῶν ζώντων ὄντων καὶ ἰδιαίτερα τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὸ θάνατο. Ἐπαγωγικὰ ἐνεργώντας καὶ μὲ διαδοχικὲς γενικεύσεις, μὲ βάση τὸ κριτήριο τῆς ἀναγωγῆς τοῦ ἐπὶ μέρους ὄντος στὴν προσδιοριστικὴ του αἰτία, διαπιστώνομε ὅτι τὰ ἀντικείμενα τῆς Μεταφυσικῆς ἐκτὸς ἀπὸ τὸ εἶναι καὶ τὴ λειτουργικὴ του τροπικότητα, τὸ γίνεσθαι, ποὺ ἡ μελέτη των ἀποτελεῖ μιὰ βασικὴ προκαταρκτικὴ ἔρευνα, τὴν Ὀντολογία, εἶναι ὁ ἀνθρώπος, ὁ κόσμος καὶ ὁ Θεός. Συνεπῶς τὰ προβλήματα τῆς εἶναι τὰ ἀκόλουθα.